

LITERATURA Maria Campillo aplega en un volum quaranta-un testimonis del moment del pas de la frontera de 1939, camí de l'exili.

Un llibre primordial

LLUÍS MUNTADA

En el món delirantment vertiginós del mercat editorial, el llibre *Allez! Allez! Escrits del pas de la frontera, 1939*, aparegut el novembre de 2010, no es pot considerar un títol recent. Però tanmateix, aquest conjunt de textos aplegats per la professora Maria Campillo, quaranta-un fragments que testimonien l'experiència de travessar la frontera camí de l'exili després de la desfeita republicana del 1939, és una de les obres més immarcescibles del nostre panorama cultural.

«La llibertat viu lluny d'aquí, i això és l'exili», escriu Shakespeare a *El rei Lear*. Des d'un altre pol, moralment degradat, Manuel Fraga Iribarne, una de les encarnacions més fidedignes de la Transició, exclama en un llibre autobiogràfic: «No hi ha polítics espanyols exiliats, no hi ha res més que traïdors a la pàtria». Els fragments reunits a *Allez! Allez!* –títol basat en el crit amb què els guardes senegale-

sos donaven constantment l'ordre d'avançar als republicans que acabaven de creuar la frontera francesa— ofereixen claus essencials per comprendre la nostra naturalesa política a través del relat de l'experiència radical de l'exili. La paraula *exili* és obligadament immodesta i simplificadora, perquè abraça un univers de forces desbordants: infrahistòria ranerosa amb l'oblit; invisibilitat i invisibilització; desarrelament; dolor; enyorança; condició erràtica; desertització intel·lectual, moral i política del país; una de les últimes repressions planificades pel franquisme; renúncia personal («No havíem pogut encara aconseguir una rara il·lusió: estar a casa nostra i fer una vida de treball i d'estudi», confessa Josefa Armangué a les planes d'aquest llibre); *moral dels vençuts* (en expressió d'Edmon Vallès); forma imperativa de la subsistència («Em veig obligat a fugir de tot el que estimo i tinc tanta

ràbia i tanta pena que ploro amb els ulls ben secs i no em doldria gens morir-me», escriu Pere Calders); forma desactivada del futur («El pròxim mes de març compliré 23 anys», escriu el cartellista Carles Fontserè quan acaba de travessar la frontera). *Frontera* és també un concepte difícilment aprehensible, perquè estableix una aliança entre atributs dissímils: simbòlics i físics, línia imaginària però contumaç en la seva inapel·lable materialitat, cicatriu sobre la terra però encara més en la temporalitat de tota memòria; «ratlla convencional», sí, però «que produeix una diferència terrible» (Maurici Serrahima).

Cronotop. Maria Campillo (Alhama de Aragón, 1953), editora d'aquest llibre, és experta en cultura dels períodes dels anys 30, de la Guerra Civil i de la Postguerra. Entre altres obres imprescindibles ha publicat *Escritors catalans i compromís antifeixista. 1936-1939* (1994) i l'opuscle titulat *Memòria literària i ficció de l'univers concentracionari* (2006). A *Allez! Allez!* s'han assolit les dues conquestes més altes per a tota obra forjada a partir d'una recopilació de textos: saber localitzar un llibre que preexistia però que encara no existia, i fer que el recull de materials que el formen cristal·litzi en una unitat temàtica plenament compacta.

Els textos que configuren aquest llibre ja estaven publicats de manera esparsa. Hi ha fragments d'autors canònics (Carles Riba, Vicenç Riera Llorca, Avel·lí Artís-Gener, Pere Calders), descoberts fa relativament poc (els de Carles Fontserè, Sebastià Gasch, Agustí Centelles o Montserrat Julió), poc coneguts (com el d'Edmon Vallès), clàssics (com el d'Antoni Rovira i Virgili), etcètera. Es tracta d'un conjunt coral de veus d'autors

FonDS Excelsior/ Presse Sports

L'estació del Voló-el Pertús plena de refugiats espanyols en una imatge publicada al diari *Excelsior* entre 28/1-16/2/1939.

de formació i condició molt diversa, que des de registres diferents (diari, crònica, memorialisme, autobiografia, conferència, entrevista, novel·la...) ofereixen un fris de variacions minimalistes sobre l'experiència de travessar la frontera amb França durant els últims dies de la República. Aquesta heterogeneïtat encara es veu reforçada pels diversos moments d'escriptura dels textos, que despleguen un arc que va des de la immediatesa del diari fins a la reflexió madurada pel pas del temps pròpia de l'autobiografia.

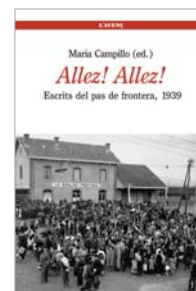
El fet de seleccionar i integrar tots aquests textos sota el criteri d'intensificació d'un cronotop molt precís —el moment, entre gener i febrer de 1939, de travessar camí de l'exili els passos gironins de la frontera amb França— crea un efecte de lectura que va molt més enllà de la simple estratificació d'un compendi de relats correlatius. El cas és que la concentració de textos permet un nivell de lectura que articula molt bé, d'una banda, el caràcter individual de l'experiència de *creuar la ratlla*, i de l'altra, les percepcions comunes a la majoria de testimonis que van haver d'afrontar aquella fugida (la visió del Canigó nevad, l'última mirada sobre Catalunya abans de travessar la frontera, el sentiment de derrota, el pa francès, els escorcolls, la tanca de filferro amb punxes que envolta els camps de concentració, el paisatge devastador de maletes esventrades i vehicles estimbats durant l'èxode...). Així doncs, l'energia de les intransferibles vivències individuals alena una possibilitat de memòria universal i el relat cosifica els grans conceptes abstractes de la història d'aquell èxode. L'esfereïdor fragment d'Artur Bladé i Desumvila sobre la nena de tres o quatre anys, «amb els cabells rinxolats com una nina», a qui han d'operar d'una taqueta negra sobre la panxa; l'autocrític i commovedor testimoni de Teresa Pàmies; la tristíssima i última passejada de Companys per una plaça de Sant Jaume deserta (narrada per Josep M. Poblet); l'avi que s'acomia de la família, amb la seva silueta retallada contra la fumeira d'un incendi que assola el Port de Barcelona (Josefa Armangué); o la

mare que crida desolada entre la multitud «¡Mi hijo está muerto! ¡Se ha muerto de frío! ¡Mirad!...»; totes aquestes percepcions provoquen una emoció que es transforma en consciència i, al capdavant, en memòria, permetent d'aquesta manera que el llibre, per dir-ho amb l'elegant expressió amb què s'hi ha referit Margarida Casacuberta, es converteixi «en metàfora de tots els exilis».

Sentits. El lector d'*Allez! Allez!* queda sotmès al poderós remolí del relat d'unes vivències extremes. El llibre, alternant els detalls més humans amb les categories polítiques més emblemàtiques del context, esclata com un feix de llum que es desmembra en una infinitat de feixos de llum. I amb tota la força de la versemblança aquests relats signifiquen una descàrrega de sentits i de coneixements palpitals. Molts, concretats en detalls ínfims. El lector percep que a l'hora de passar la frontera també, o sobretot, hi havia jerarquies: no era el mateix tenir els permisos pertinents que no tenir-los; no sempre va significar el mateix ser un refugiat ras que un membre del govern. S'aborda el paper de França en aquell èxode, valorat positivament per Tísner i Pi i Sunyer, i també per Edmon Vallès, que li reconeix el mèrit de no haver acceptat només l'entrada de les altes jerarquies republicanes sinó la de tothom; però en canvi França és criticada per Joan Sales —per ser de les primeres potències a reconèixer la Junta de Burgos— i per Josep M. Poblet, per haver difós que els republicans s'havien endut grans càrregues d'or i plata. Són també moltes les reflexions acerades. Com per exemple el reconeixement que els que pitjor ho van passar van ser els presoners de Franco; o una reflexió incòmoda per a molts sectors fins i tot actuals, modulada per Ferran de Pol i Carles Fontserè: l'estocada de mort que rep la nació de Catalunya (en paraules del primer quan s'adreça a un tinent madrileny: «El teu país seguirà. El meu...»). Coneixem els estralls de la divisió interna del republicanisme, expressat fins i tot en aquests últims moments tan tràgics: Negrín no anuncia l'arribada de Com-

panys a la frontera; o com explica Manuel Cruells, un grup de republicans empresona altres republicans a Sant Joan de les Abadesses mentre l'exèrcit franquista els estalona. Coneixem èpiques anònimes, com la que exposa Teresa Pàmies quan relata que una dona de Manresa, amb un fill a coll i l'altre a la mà, torna a travessar la frontera cap a Espanya per anar a auxiliar els vells del seu grup, que la reclamen. Ens trobem amb alguns pocs rastres d'humor, quasi involuntari, de fons desolat: al camp de concentració d'Agde on està reclòs, l'arqueòleg Prat i Puig descobreix les restes d'un poblat ibèric; o el cas de Miquel Guinart, que gràcies a la intervenció d'un seu amic funcionari és inscrit com a *turista* en el registre municipal de Palaldà. Percebem la importància que per als refugiats catalans té trepitjar un Rosselló encara molt catalanitzat en aquell moment. I rebem l'impacte d'un engany cínici, el narra el pintor i gravador Jaume Pla quan explica que els refugiats de parla castellana es pensaven que els crits d'*Allez! Allez!* de la guàrdia senegalesa eren víctors d'*olé! olé!*, adreçats com a mostres de benvinguda i hospitalitat.

Reivindicar la memòria històrica és incórrer en una redundància. Perquè, per definició, la memòria sempre ho és, d'històrica. Com també és històrica l'amnèsia, la banalitat del mal o l'oblit induït. *Allez! Allez!* representa un dic de contenció contra la barbàrie, la reivindicació de la memòria més primordial, sempre vinculada a la moralitat i a un sentit humanitzador. Gosaria dir que l'evolució d'aquest llibre també pot contribuir a amidar la nostra evolució civil. ■

MARIA CAMPILLO (ED.)
Allez! Allez!
Escrita del pas de frontera, 1939
Barcelona: L'Avenc, 2010, 328 pp., 21 €